ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ

УДК 378.147

Задорожна Т.П., Національний університет "Києво-Могилянська академія"

Задорожна Тетяна Павлівна – аспірантка НаУКМА. Коло інтересів – проблеми дидактики, сучасні освітні технології, оцінювання та якість знань.

Дистанційне навчання: новий напрям організації сучасного освітнього процесу

Аналізується роль і місце дистанційного навчання в сучасній університетській освіті. Приділяється увага проблемі розвитку специфічних рис, з точки зору самостійності дистанційного навчання, виходячи з аналізу історичного розвитку цього явища.

The role of distance learning in the modern University system is analyzed. Great attention is paid to the problem of the development of specific features from the point of view of defining distance learning as independent system according to this phenomenon historical development.

Минуле сторіччя залишило великий список вражаючих науково-технічних досягнень. Ще й сьогодні науковці сперечаються про те, що повинно входити до складу вищих досягнень людського генію. Але не викликає сумніву той факт, що до трьох головних ресурсів, які використовує людство: матеріальні, трудові і фінансові, було додано ще один – інформаційний. На відміну від інших ресурсів, інформаційні мають здатність відновлюватися після їх використання. Інформаційний продукт не тільки не втрачає споживні якості, але і здобуває нові, ще більш високі.

Отримані в школі або університеті знання швидко старіють. Спеціальність, яку ми обирали на все життя, сьогодні витримує всього 4-5 років. Навчальні програми переробляються кожні 2-3 роки і, незважаючи на це, завжди відстають. Навчальні посібники ще перед виходом з друкарні приречені на відставання порівняно з розвитком знання в тому чи іншому напрямку. Класичні технології навчання не дозволяють повноцінно використовувати досягнення у сфері інформаційних технологій. Процес інформатизації суспільства став одним з глобальних процесів сучасності. Інформатизація як об'єктивна закономірність є однією з умов успішного розв'язання завдань соціально-економічного розвитку країни. Одним з її напрямків є інформатизація освіти, яка створює матеріальну і методологічну основу для виникнення нових форм отримання освіти.

Дослідження ринку праці України вказує на те, що ми маємо певний контингент осіб, які гостро потребують освітніх послуг, але задовольнити ці потреби за допомогою традиційної системи вони не можуть. Наприклад, це:

- люди різних віків, які мешкають у районах, що віддалені від вузівських центрів;
- люди, які бажають отримати нові знання або отримати другу освіту;
- широкий контингент споживачів освітніх послуг, які готуються до вступу до вузу;

- люди, які мають медичні обмеження для отримання освіти в стаціонарних умовах (інваліди, особи, які потребують навчання на дому);
- корпус фахівців, які потребують перепідготовки і підвищення кваліфікації;
- особи, які бажають отримати освіту в зарубіжних установах;
- звільнені особи, які зареєстровані у службах зайнятості;
- іноземні громадяни, які бажають отримати освіту в Україні, але не мають можливості приїхати в силу різних причин.

Таким чином, наведені факти говорять про те, що необхідно здійснити пошук, апробацію і впровадження особливої системи отримання освіти, яка є альтернативною, не антагоністичною до існуючих в системі освіти форм і, що особливо важливо, адекватною для інформаційного українського суспільства, яке сьогодні народжується. Така система повинна, з точки зору суспільства, задовольняти наступним принципам:

- бути доступною для будь-якої особистості, незалежно від її віку, міста мешкання, національності, наявного рівня освіти;
- дозволяти студентам починати, припиняти, розпочинати знову навчальний процес у зручний для нього час і засвоювати навчальний матеріал у доступному темпі;
- легко трансформуватися під впливом зовнішніх умов, які швидко змінюються, дозволяти замінювати навчальні модулі на більш сучасні, доповнювати систему і не знищувати накопичений досвід успіхів і помилок;
- поповнювати дефіцит політичних, економічних, правових, соціально-психологічних знань і вмінь у всіх, кого залучено в освітню сферу.

До такої адаптованої навчальної системи, яка відповідає цим принципам, належить система дистанційного навчання. На жаль, традиційна освітня система цим умовам не відповідає. По-перше, її доступність дуже відносна. Вже тільки один критерій – місце мешкання студента обмежує його можливості до навчання. При цьому навіть найбільш дешева й адаптована до таких умов система заочного навчання, в силу матеріального фактора, є недоступною для більшості потенційних студентів. Мова йде про таких громадян, як інваліди, або тих, хто знаходиться в місцях позбавлення волі. Їх конституційні гарантії реально не підкріплені. По-друге, система організації і планування навчального процесу у всіх традиційних навчальних закладах розрахована на єдину швидкість навчання. Для дорослої людини, яка обтяжена сімейними і службовими проблемами, це робить навчання недоступним, навіть при збереженні у неї високої мотивації до отримання нових знань. По-третє, існуюча система освіти дуже неповоротка. Розчарування в обраному навчальному закладі може призвести до того, що студент поставить крапку у своїх намаганнях отримати освіту, замість того, щоб просто змінити навчальний заклад. Таким чином, з одного боку, стоять потреби суспільства у сучасній освітній системі, а з іншого – потреби особистості в такій системі.

Перш за все, роблячи вибір на користь пропозиції навчання, кожна людина сподівається задовольнити свої потреби в розвитку і подоланні нових рубежів, зміни свого соціального і професійного статусу. І цих особистих мотивів цілком досить для того, щоб розпочати навчання. Період становлення ринкових відносин привносить свої специфічні потреби, які припускають адаптацію до нових соціально-економічних умов. Кваліфікація деяких робітників і інженерів виявилась непотрібною. Такі фахівці потребують перекваліфікації. Вивчення ними вузівського курсу в повному об'ємі не обов'язкове, але негнучка навчальна система не може допомогти їм вирішити проблеми. Потім вступні іспити до вузів кожен рік демонструють низьку якість знань абітурієнтів. Курси або програми корекції для таких абітурієнтів необхідні з урахуванням їх реальних знань. І, нарешті, однією з принципово важливих є потреби особистості у реалізації особистої "навчальної траєкторії" [1, с. 241]. Людина і суспільство сьогодні як ніколи раніше зацікавлені у гнучких, адаптованих системах навчання, які передбачають можливість достатньо швидкої професійної переорієнтації і саморозвитку на певному відрізку життєвого шляху. Система навчання повинна бути готова до надання цих можливостей. Такими можливостями володіє системи дистанційного навчання.

В кінці 90-х років українське освітнє і наукове товариство стало звертати пильну увагу на впровадження дистанційного навчання на теренах України. Особливо це стало відчутним після видання Указу Президента України від 31.07.2000 р. "Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні", а також Наказу Міністерства освіти і науки України "Про створення Українського центру дистанційної освіти" від 07.07.2000 р. і Постанови Верховної Ради України від 06.07.2000 р. "Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 2000-2002 роки". Прийняття зазначених документів дало поштовх для швидкого зростання вищих навчальних закладів, які використовують технологію дистанційного навчання.

У галузі теорії і практики дистанційного навчання працюють багато вітчизняних і зарубіж-

них вчених. Але питання, яке пов'язано з визначенням самостійності цієї форми освіти, залишається відкритим. Ще й сьогодні ведуться дискусії з цього приводу. Багато науковців визначають дистанційне навчання як сучасну, модернізовану форму заочного навчання. Так, Білий Ю.О. аналізує дистанційне навчання як форму заочного навчання, виходячи з того, що однією з головних ознак цього феномену залишається випуск друкованої літератури. Підкасистий П.І. і Тищенко О.Б. також не вважають дистанційне навчання новою формою організації освітнього процесу. Вони навпаки спираються на припущення про те, що сьогодні ми спостерігаємо тенденцію до заміни друкованих матеріалів високоякісними електронними інформаційними технологіями і можна говорити про новий етап розвитку системи заочного навчання. Дуже цікавими нам здаються погляди Панаріної Н.О. Досліджуючи британську й американську моделі дистанційного навчання, автор дійшов висновку, що, з одного боку, термін "дистанційне навчання" треба виключити з обігу і використовувати термін "заочне навчання", якщо в основі цього явища лежить британська модель, з іншого – термін "дистанційне навчання" можна застосовувати тільки для американської моделі. Таким чином, автор нібито визнає самостійність дистанційного навчання, але тільки наполовину. Інша група науковців аналізує дистанційне навчання як самостійну форму освітнього процесу. Так, Андрєєв О.О. розглядає її як альтернативну і неантагоністичну форму, яка може вирішити багато проблем сучасної освіти. Чернилевський Д.В. вважає, що вже в самому терміні "дистанційне навчання" криється його важлива відміна від заочного навчання. Цей термін підкреслює головну рису цієї форми – навчання без меж, відкрите і доступне для всіх, незалежно від місця мешкання. Віддаючи належне обраним напрямкам досліджень, об'єму і якості теоретичних і практичних досягнень ми вважаємо доцільним розглядати питання, яке пов'язано з визначенням самостійності дистанційного навчання, з точки зору історичного розвитку і вдосконалення його інформаційно-предметного забезпечення.

Виходячи з вищевикладеного, можна констатувати, що ***мета*** даної статті визначається необхідністю наукового, дидактично обґрунтованого аналізу дистанційного навчання як ***самостійної форми*** отримання сучасної освіти. Відповідь на цю проблему коренями уходить в історію становлення і розвитку цього явища.

Якщо в основу періодизації буде покладено принцип історичного розвитку його інформаційно-предметного забезпечення, можна знайти кілька головних джерел становлення і формування цього явища. Під інформаційно-предметним забезпеченням розуміють засоби, які несуть наукову інформацію і сприяють її передачі студентам [1, с. 221]. З соціально-економічним розвитком суспільства змінюються і ці засоби. Розвиток інформаційно-предметного забезпечення можна поділити на наступні періоди:

- період застосування друкованої літератури;
- комп'ютерний період;
- період мереж.

Кожен з цих етапів має своє специфічне інформаційно-предметне забезпечення. Так, перший період пов'язано з використанням друкованої літератури, яка застосовувалась разом з поштовою системою. Це частково знаходить своє відображення в терміні. Заочне навчання в іншомовній версії звучить як "correspond-dence" (пошта, кореспонденція). Таким чином, можна говорити про те, що одним з джерел виникнення і розвитку дистанційного навчання є ***традиція кореспондентного, або заочного, навчання***. Виникнення цієї різновидності навчального процесу було пов'язано з тим, що в кожному суспільстві завжди знаходиться певна кількість людей, які в силу різних причин не змогли завершити свою освіту в "стаціонарних" умовах. І сьогодні у силу важких економічних умов контингенти "заочників" в багатьох країнах значно розширились. Таким чином, організація дистанційного навчання першого покоління була заснована на такому явищі, як ***correspondence learning,*** і мала велику кількість спеціально орієнтованих навчальних закладів по всьому світу. Так, у дожовтневій Росії в 1850 р. було засновано Інститут заочного навчання. Крім того, для самоосвіти і екстернату видавалися різні навчальні посібники, наукова література та періодика. Одним з найважливіших журналів, присвячених популяризації і поширенню знань з точних і природознавчих наук, був "Журнал элементарной математики", який видавався у Києві з 1884 р. під редакцією проф. Єрмакова, а з 1886 р. він називався "Вестник открытой физики и элементарной математики", з 1891 по 1917 рр. він під тією ж назвою видавався в Одесі. Роль цього журналу в заочному навчанні того часу важко переоцінити. Кілька тисяч статей з математики, фізики, інших природничих наук були широко відомі у тодішній Росії. З 1904 р. до існуючих засобів заочного навчання додалася продукція видавництва "Матезм", в тій же Одесі, єдиного в тодішній Росії спеціалізованого видавництва фізико-математичної і природничої літератури. З 1904 по 1923(24) роки було видано біля 174 книг відповідного профілю. Іншим центром поширення науково-технічної літератури був Миколаїв. Широко відомими популяризаторами науково-технічних знань були Рюмін та інженер Чернишов. З 1904-1917 рр. вони видава-

ли журнал для самоосвіти "Физик-любитель". З 1910 року Рюмін видавав також журнал "Электричество и жизнь", з 1906 – "Природа", в якому друкувалися науково-популярні статті, автором багатьох був Воровський І.І. Вони припинили своє існування у 1917 році, але зіграли позитивну роль як засоби самоосвіти. Таким чином, південь України на початку XX сторіччя став своєрідним центром дистанційного навчання" в усій дожовтневій Росії [2, с. 152]. Втрати внаслідок першої світової і громадянської воєн, як загальні, так і в науковій, технічній та освітній системах, призвели до появи великої кількості посібників і цілих їх серій для самоосвіти і самопідготовки. З початку 20-х почали видаватися серії "Школа на дому", "Робфак на дому", "Готовься в вуз", "Учись сам", "Робочий технікум на дому". Необхідно зазначити, що видання спеціальних навчальних посібників і досі залишається характерною рисою забезпечення заочно-дистанційного навчання. Але останнім часом система вдосконалюється за рахунок усе ширшого застосування технічних засобів. У 1926-27 р. при деяких ВНЗ, в тому числі при Московському університеті Сільськогосподарської Академії ім. Тімірязєва було відкрите заочне відділення, на якому почали навчатися біля 37 тис. студентів. У 1927 р. був створений Центральний інститут заочного навчання. У 1930 р. – Всесоюзний сільськогосподарський інститут заочного навчання. В 1929-30 р. – з'явився цілий ряд нових крупних заочних ВНЗ, в т.ч. Всесоюзний заочний індустріальний інститут, з 1947 р. перейменований у Всесоюзний заочний політехнічний інститут. Уже на початку 1931 р. у навчальних закладах заочної форми навчалося понад 350 тисяч студентів. За станом 1981 р. у колишньому СРСР було 16 самостійних заочних ВНЗ, з яких 10 мали статус всесоюзних, а також 572 заочних відділення при "денних" вищих навчальних закладах.

Іншим прикладом спеціально організованого дистанційного навчання на основі correspondence learning є заснований в Берліні в 1856 році Інститут Тусена і Лагенштейна, який вважався засновником навчання іноземних мов. Але заочна форма навчання на **рівні вищої школи** розпочалася у 1858 р., коли при Лондонському університеті були організовані заочні курси по підготовці студентів і екстернів до складання іспитів.

Наступний етап ознаменувався появою нових засобів навчання – комп'ютерів. Але до появи цих засобів з'явились радіо (20-ті роки), телебачення (40-ві роки), які значно вплинули на розвиток нової форми комунікації для використання в системі безвідривного навчання. Удосконалення інформаційно-предметного забезпечення на цьому етапі значно сприяло формуванню іншого джерела виникнення і розвитку дистанційного навчання, яке використовувалося на основі ***засобів телекомунікації, аудіо-, відеозаписів.***

В Європі дистанційне навчання розвивалося за допомогою відкритих університетів. Вони фінансувалися урядами країн і надавали курси, які використовували телебачення і радіо, а в останній час все більше використовують комп'ютерні і телекомунікаційні технології.

Піонером дистанційного навчання в Європі був Британський відкритий університет (British Open University), який засновано за наказом королеви Великобританії у 1969 році. Спочатку ідея відкритого університету припускала надання допомоги дорослим працюючим людям при підготовці отримання дипломів Лондонського університету. Потім ця ідея була доповнена концепцією "ефірного університету", який використовує теле- і радіомовлення в заочному навчанні. Історичне значення Британського відкритого університету полягає в тому, що він поклав початок розвитку дистанційного навчання **другого покоління**, яке було ***комбінацією кореспондентського навчання, очних тьюторіалів і трансляційних технологій (радіо, телебачення).***

Система навчання, яка розроблена у Відкритому університеті Великобританії, являє собою синтез досвіду радянської системи заочного навчання, європейських кореспондентських шкіл і британських традицій професійного навчання. В основі британської моделі – самостійне навчання, яке призначене для бажаючих отримати основну або додаткову освіту без відриву від головної професійної діяльності. Рівень освіти при цій моделі забезпечується:

- спеціально розробленими навчально-методичними комплектами, які призначені для самостійного вивчення курсу;
- організацією системи психолого-педагогічної підтримки студента у формі як групових занять (тьюторіалів), так і індивідуальних консультацій;
- системою рейтингової атестації і централізованого моніторингу якості освіти [3, с. 117].

З самого початку своєї діяльності Британський відкритий університет звертав увагу на проблеми керівництва навчальним процесом, диференціації форм, методів, засобів навчання, які дозволяють студентам вибирати найбільш ефективні з них, створення умов викладач – студент, студент – студент.

Наступний етап характеризується використанням сучасних засобів нових інформаційних технологій і засобів масової комунікації, як уже звичних (радіо, телебачення, в тому числі й кабельне, факс), так і нових (аудіо, теле-, відеоконференції, засоби мультимедіа, гіпермедіа, комп'ютерні телекомунікації).

Цей етап характеризується появою Internet на початку 80-х. Його вплив був такий великий, що зв'язок "багатьох з багатьма" і система обміну інформацією стали спільними. Кількість поставників дистанційного навчання зросла. Методи доставки інформації поширювались завдяки сучасним комунікаційним системам, які дозволяють дуже швидко передавати інформацію в будь-яке місце земної кулі. І тут перше місце за темпами розвитку дистанційного навчання належить Америці. Розвиток дистанційного навчання в Америці відбувався дещо по-іншому. Офіційний статус заочного навчання на рівні вищої школи в США існує з 1981 р., коли було створене заочне відділення при Чиказькому університеті. Американська модель дистанційного навчання створилася в результаті дій кількох крупних американських університетів по використанню спочатку телебачення, а потім цифрового відеозв'язку для трансляції аудиторних занять. Ця модель трактує дистанційне навчання як форму очного навчання, при якій контакт лектора з аудиторією замінюється очною телекомунікацією і багатьма технічними засобами. Відміна тут дистанційного навчання полягає в застосуванні нових комунікаційних технологій, які не змінюють, головним чином, організацію освіти, яка залишається традиційною. В американській моделі, на відміну від британської, інститут тьюторів відсутній. Вона орієнтована в першу чергу на студентів коледжів і університетів, які навчаються у вечірній час і у вихідні. Рівень навчання в цьому випадку забезпечується за рахунок контролю якості інтерактивної телекомунікації між базовим закладом і дальніми класами, а також за рахунок якісного технічного обладнання філіалів. Свій рух на шляху розвитку сучасного дистанційного навчання, застосовуючи навчальне телебачення в середині XX сторіччя, розпочали ряд американських інженерних коледжів, які почали використання телебачення для професійної підготовки робітників корпорацій. Ці програми були настільки успішними, що стали основою для поширення високоякісної освіти студентів з різних місць. У той же час з'явилася можливість передачі телевізійних курсів крізь супутники по усій території США, Європи, Австралії, Китаю. У 1984 році був засновано Національний технологічний університет (National Technological University), а у 1991 р. він став консорціумом з 40 університетських інженерних шкіл зі штаб-квартирою в м. Форт-Коллінз. З 1989 р. за програмами дистанційного навчання у США навчається біля 1 млн. студентів, які приймають навчальні курси крізь систему публічного телемовлення (Public Broadcasting System, PBS). Програма навчання дорослих (PBS Adult Learning Service) з 1990 року взаємодіють з 1500 коледжами. Програма пропонувала курси в різних сферах науки, бізнесу, керівництва. Навчальні курси транслювалися по 4 навчальних каналах, і крізь супутники – в інші країни світу.

Які ж риси лежать в основі дистанційного навчання?

По-перше, навчання, при якому викладач і студент відокремлені відстанню, тому навчання відбувається практично самостійно на основі розроблених навчально-методичних комплектів.

По-друге, навчання з використанням засобів телекомунікацій, при якому має місце взаємодія між тим, хто навчає, і тими, хто навчається.

По-третє, навчання відбувається або в режимі реального часу (трансляція аудиторних занять у мережу віддалених від університетського кампусу аудиторій), або у режимі наступного перегляду студентами навчального матеріалу (відеокасета із записами лекцій). Слово "distance" вказує на відстань між учасниками процесу навчання. Але відмінність дистанційного навчання полягає в тому, що при дистанційному навчанні створюється можливість організації сучасного навчального процесу з усіма атрибутами, які характеризують його як навчальний (можливість пояснення навчального матеріалу, можливість спілкування з викладачем і студентів один з одним протягом усього періоду навчання, проведення обговорень, тестів як поточних, так і підсумкових, виконання спільних завдань, у тому числі дослідницького і творчого характеру). При цьому передбачаються усі фактори, які визначають його як навчальний (можливість організації активної пізнавальної діяльності кожного, хто навчається, індивідуальної і групової, забезпечення ефективного зворотного зв'язку, інтерактивності, індивідуалізації і диференціації процесу навчання, формування стійкої мотивації навчально-пізнавальної діяльності). В процесі дистанційного навчання ***має місце процес навчання, а не самоосвіти***. Процес інтерактивності передбачає взаємодію будь-яких об'єктів, з використанням доступних їм засобів і методів. Саме висока інтерактивність дистанційного навчання, яка забезпечена широким використанням засобів нових інформаційних і комунікаційних технологій і відрізняє його від традиційного заочного навчання [1, с. 225].

Таким чином, наведена у статті інформація свідчить про те, що дистанційне навчання поступово відокремилося від системи заочного навчання за рахунок технологічного прориву і перетворилося на самостійну форму отримання освіти. Ця інформація дозволяє зробити висновок про ефективність його використання саме як самостійної форми, яка відрізняється від заочної форми. Але це не виключає можливість впровадження певних елементів дистанційного навчання у сфери заочного або традиційного (очного) навчання.

Дослідження історії виникнення та розвитку дистанційного навчання показують, що в основі становлення цього явища лежать кілька головних джерел: перше – ***традиція кореспондентного*** навчання, друге засноване на ***використанні засобів телекомунікації,*** третє засноване на сучасних засобах нових інформаційних технологій і засобах масової комунікації, як уже звичних, так і нових. Це свідчить про те, що дистанційне навчання пройшло етап інтеграції, відокремлюючись від очної і заочної форм. Це підтверджено наявністю як канонічних принципів дидактики, так і наявністю специфічних, таких як принцип відкритості, інтерактивності, ідентифікації, застосування сучасних засобів інформаційних технологій, економічної доцільності.

Література

1. Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе. – М.: Высшая школа, 2002. – 436 с.
2. Білий Ю.О. Історія розвитку дистанційного навчання // Освітні технології у школі та вузі. – Миколаїв, 2000. – С. 150-154.
3. Панарина Н.О. Дистанционное обучение: к вопросу об основных понятиях // Социологические исследования. – 2004. – № 4. – С. 116-120.
4. Сергиечко И.В. Дидактический подход к реализации системы дистанционного обучения // Инновации в образовании. – 2005. – № 1. – С. 29-38.
5. Канаев И.В. Реализация дидактических принципов в системе дистанционного обучения // Инновации в образовании. – 2005. – № 3. – С. 50-56.